

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Mélymagyar kisebbségtudat vagy kismagyar elgondolás

Németh László és Babits vitája a *Kisebbségben* című esszé kapcsán

Monostori Imre emlékének

Ki van kisebbségben, és milyen kisebbségben van Németh László mélymagyar–hímagyar ellentétpárjáról hírhedtté vált esszéjében? A szöveget végigolvasva a kérdést könnyen megválaszolhatjuk: „a kisebbségi létre ébredt magyarokról” van szó (NÉMETH 1992c: 899), de nem – miként Grezsa Ferenc feltételezte – a „többség alávetettségé”-ről, „a nemzet alatt, a történelmen kívül élő magyar nép függő helyzeté”-ről (GREZSA 1985: 64), hanem arról az írócsoportról, mely „a parasztság képviselőjét az irodalomban megteremtette” (NÉMETH 1992c: 902), azaz a népiekről. Nem kisebbségi létről beszélünk tehát elsődlegesen, abban az értelemben, ahogy egy társadalmon belül nemzetiségi, vallási vagy egyéb kisebbségekről beszélhetünk, noha az ezzel összefüggő problematika, az asszimiláció Németh érvelésének is kulcskérdése.

Németh László a *Kisebbségben* című írásában „voltaképpen alternatív irodalomtörténet”-et (VÁRI 2008: 85) ír, mely azonban szervesen illeszkedik a harmincas évek különböző disszimilációs és disszimiláló törekvések által befolyásolt identitáspolitikai diskurzusába is. Azt az alkalmat, amire Németh könyvterjedelmű esszéje készült, a bevezető meg is nevezi: Szekfű Gyula a *Magyar Szemlé*ben Ravasz László, Babits Mihály, Horváth János és Bethlen István mellett őt is felszólította, hogy fogalmazza meg véleményét az asszimiláció és disszimiláció kérdéséről.¹ Szekfű felhívásának közvetlen előzménye a szintén nagy vitát kiváltó könyv, Farkas Gy-

la *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban: 1867–1914* volt. 1939-ben születik Németh esszéje, a magyar nemzetkaraktert újrafogalmazó *Mi a magyar?* című kötet kiadásának idején, Csehország német megszállását követően és közvetlenül a második zsidótörvény hatályba lépése előtt. Mégsem ebben a „történelmi szituációban” látom a *Kisebbségben* problematikusságát, hanem az egész esszé által képviselt gondolatiságban és érvelésmódban,² mai olvasatban pedig kifejezetten nehéz megérteni, hogy miért tartott Németh az esszé megjelenése után a Gestapo megtorlásától (GREZSA 1985: 56).

A *Kisebbségben* tágabb történelmi kontextusa – ahogy erre a bevezetőben Németh szintén utal – az első világháborús összeomlás és az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság bukása utáni válaszkeresések a „Hol romlott el minden?” kérdésére. Németh egyedül Szekfű *Három nemzedék* című könyvét említi, de ezen keresztül, valamint a probléma-felvetés módjából fakadóan a *Kisebbségben* megidézi a húszas évek elejének hasonló irányú, jobboldali radikális politikai diskurzusát is, melynek szintén kimondott célja volt „a magyar hegemonia visszaszerzése tulajdon országunkban” (NÉMETH 1992c: 908). Három lényeges területen azonban Németh más álláspontot képviselt, mint a húszas évek fajvédői: bár a fordulatot a 20. század elején ő is Adyék fellépéséhez köti – csakúgy mint például Lendvai István –, a zsidóság szerepét nem ítélte meg negatívan az irodalmi modernség kibontakozásában: „A zsidóságtól egyet nem lehet megtagadni: a feltörő új magyarság ebben az elkérgesedett társadalomban csak rajtuk át tudott fölhajtani” (NÉMETH 1992c: 878). Bár például Ignópus szerepéről és a zsidóság magyar irodalomra gyakorolt hatásáról az *Ember és szerep Kalangyáiban* sorozatként közölt első kiadásában igen negatívan nyilatkozik,³ előrevetítve a *Kisebbségben* zsidóasszimilációhoz való viszonyulását;⁴ Ady *Korribori* című posztumusz közölt írásában kifejtett vízióját viszont a zsidó és magyar nép egyesüléséről elutasítja, és Szabó Dezsőt úgy üdvözli, mint aki 1919-ben felmondta a „Korribori”-t. A másik lényegi különbség a Trianon utáni szélsőjobboldali ideológia képviselőihez képest Némethnek a kelet-európai népek testvériségéről alkotott elképzelésében keresendő. S ami ezzel összefügg: a harmincas évek végéről visszatekintve gazdasági szempontból a trianoni

békét sem tekinti akkora nemzeti katasztrófának, mint a szélsőjobb vagy általában a korabeli magyar közvélemény, sőt kifejezett pozitívumának ítéli meg a kiegyezéssel kialakult kényszerhelyzetből való kiszabadulást (NÉMETH 1992c: 890), és – ahogy azt Babits a *Kisebbségbenre* reagálva némileg kiélezve megállapítja – a nemzetiségektől való megszabadulást (BABITS 1978: 616).

A mélymagyarság koncepciója Németh esszéiben már a húszas évek közepétől-végétől körvonalazódni kezd, főként az Adyval és a régi magyar irodalommal foglalkozó írásokban formálódik (MONOSTORI 2005: 29), és részben Szabó Dezső hatásának, részben pedig kettejük hasonló protestantizmus-élményének tudható be (MONOSTORI 2020: 23–29), de ahogy Grezsa Ferenc könyvében kifejti: a *Kisebbségben* meghatározó gondolatai a korabeli identitásdiskurzusokban szinte kivétel nélkül másoknál is megtalálhatóak (GREZSA 1985: 54–55). Szekfűhöz hasonlóan a magyar (irodalom)történetet Németh is hanyatlástörténetnek látja, de szemben Szekfűvel és Farkas Gyulával a hanyatlás kezdetét nem a kiegyezés időszakára, hanem a 19. század elejére, Kazinczy korára, a modern nemzet megszületésének idejére teszi: „A baj nem hatvanhéttel kezdődött, ott van az az egész kísérletben, mellyel a magyarság, mint annyi más kelet-európai nép – a német példa nyomán – önálló irodalmat és nemzetiséget akart magának teremteni” (NÉMETH 1992c: 844). A nagy irodalmakhoz képest, melyek „lettek, mint az őserdő”, a német és a kelet-európai népek irodalmát Németh szerint „csinálták”. Hogy ez a félig-meddig metaforikus nyelv pontosan mit jelent, nem könnyű megfejtetni. Feltehetően arról van szó, hogy onnantól kezdve, hogy Kazinczy nyugati, elsősorban német mintára akarta megteremteni a korszerű magyar irodalmat, az elszakadt a 16–17. századi protestáns kultúrától és népi gyökereitől, „felhígult” és a hozzá asszimilálódó „jött-magyarokkal” együtt olyan kultúrát hozott létre, melynek köszönhetően „hatvanhétre a magyar szellem annyira felőrölte magát, hogy az asszimilánsok csak beköltöztek az ürességbe” (NÉMETH 1992c: 844). Németh tehát amellett, hogy eltér Szekfűtől a romlás kezdetének megállapításában, más szempontból gondolkodásmódja hasonlít is a történéiséhez. Mindkettő számára adott egy ideál (Szekfű számára Széchenyi, Németh számára

a reformáció és a népiségben benne rejlő mély és ősi kultúra), amiben megtestesíthető az a pozitív értékrend, ami a nemzeti hanyatlásban elveszni látszik ugyan, de – mivel általuk definiálható – vissza is lehet térni hozzá. Németh esetében nem is pontos megfogalmazás hanyatlástörténetről beszélni, hiszen a magyarság „szellemi és erkölcsi roppanás”-ának (NÉMETH 1992c: 871) történetében az 1880-as év fordulópontot jelez. Ekkor kezdődik ugyanis szerinte egy megújulási folyamat, mely aztán elvezet Ady, Móricz és Szabó Dezső fellépéséhez. Németh Farkas Gyula könyvére és Móricz egy szóbeli közlésére hivatkozva állapítja meg, hogy ez volt az „asszimiláció korának” szellemi nullpontja, ahonnan elkezdődött a lassú felemelkedés.

Grezsa Ferenc is elismeri, hogy a *Kisebbségben* problematikussága „az egymással nem férő (részben hibás) elemek »illeszkedéséből« adódik. Erkölcsi-szellemtörténeti kategóriákat (»mély- és hígmagyarság«) valamint etnikai-mitikus fogalmakat (»jött és törzsökös magyar«) rendel egymás mellé, de funkciójukat, jelentésüket nem tisztázza és határolja el eléggé egymástól” (GREZSA 1985: 65). Nagyban nehezíti tehát Németh László írásának megértését, hogy argumentációja gyakran zavaros, önellentmondásoktól terhelt, és sokszor axiómaként hivatkozik olyan állításokra, melyek magától értetődősége nehezen bizonyítható vagy éppen könnyen kétségbe vonható. Az egyik ilyen alaptétele a következő: „De ki tagadhatná, hogy aki lemaradt, szabályszerűen az volt a magyarabb.” Németh nem határozza meg, hogy mit jelent a „lemaradás”, viszont megadja a „lemaradók” névsorát, mely egyben saját kanonikus listájaként is értelmezhető: Bessenyei György, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Katona József, Szalay László, Kemény Zsigmond, Vajda János, Zilahy Károly, Péterfy Jenő és Ady Endre. Ők tehát a nemzeti irodalom legmélyebb hordozói, akik mégis kevésbé hatnak az utókorra (ezt jelentheti a „lemaradás”), mint a „felületesebbek”. Babits *Pajzzsal és dárdával* című vitacikkében Berzsenyi és Csokonai példáját idézve vonja kétségbe Németh hatástörténeti érvelésének érvényességét (BABITS 1978: 612). Bár a „felületes”, azaz hígmagyar írók esetében Németh nem ad meg újabb névsort, az esszé alapján ide sorolhatjuk Kazinczy mellett Kölcsey Ferencet, Kisfaludy Károlyt, Arany Jánost, Gyulai Pált, Petőfi Sán-

dort, Jókai Mórt, Mikszáth Kálmánt és másokat. A lemaradás–hatás ellentétpár megértése azért is nehéz, mivel Németh esszéjének első részében nem folyamatrajzot ad a magyar irodalom 19–20. századi történetéről, hanem miniportrékat sorakoztat egymás után, így nem is kínál magyarázatot a hanyatlásra, nem tárja fel annak társadalmi és kulturális okait, illetve következményeit, ehelyett gyakran nehezen megfejthető metaforikus képeket alkalmaz. Kemény Zsigmond és Jókai szembeállításánál során olvashatjuk például: „Mialatt Kemény befagyott a tulajdon hatásába, egy másik szerencsésebb tehetség olyan hatalmat ért el a szíveken, amilyent sem előtte, sem utána senki sem” (NÉMETH 1992c: 865).

Ezek közé a metaforák közé tartoznak az esszé nagy hatást kiváltó kulcsfogalmai, a *mélymagyar* és a *hígmagyar* is, de ezek mellé kell tennünk a *jött-magyar* fogalmát is, mely az asszimilálódó idegent jelenti Németh szóhasználatában, s így a fogalom jelentését tekintve – legalábbis első olvasásra – kevesebb kérdést vet fel. Németh László maga is tisztában volt fogalomhasználatának bizonytalanságával, a kritikák hatására írt védőiratában elismeri: „Mi írók szeretjük a hasonlatokat, de nem szeretünk terminus technikusokat fabrikálni. A hasonlat egy alkalomra készült ruha, használtad s ellillan; a műszavak kényszerű munkaruhák: rád adják akkor is, ha régesrég meguntad. A »mélymagyarság« is hasonlatul jött” (NÉMETH 1992b: 916). Ezt a „földtani hasonlatot” saját vallomása szerint a budai hegyek geológiai képződménye ihlette, ahogy „lebuknak a Rákos homokja alá s artézi kútjainkban újra fölüzennek” (NÉMETH 1992b: 916). A hasonlat első, minősítő tagja Németh értelmezésében nem kizárólag a magyarságra jellemző, hanem az ősi kultúrába való beleyökerezettségnek azt a tulajdonságát jelöli, mely más népek esetében is megfigyelhető. Ez alapján beszél „Mély-Franciaország”-ról, de Erdélyi Józsefet is azért tartja mélymagyarnak, mert „a maga román mélyeit is használni tudta” (NÉMETH 1992c: 877). Babits álláspontja ebben a kérdésben nem is áll olyan távol Némethétől, bár a „mélykultúra” nemzetköziségének hangsúlyozása nyilvánvalóan Németh Lászlónak a magyar irodalom autochton fejlődéséről alkotott elképzeléseivel diametrálisan ellentétes felfogást jelez: „Az a »mélykultúra«, amelyet az elfeledéstől még utolsó pillanatban megmentett őszű népmesék és balladák tárnak föl előttünk, nagyjában

közös, vándor és nemzetközi, ahogy mindenki jól tudja, aki valaha tudományosan foglalkozott vele. Nagyon jellemző erre nézve, amit éppen a »mélymagyarság« hirdetője – a magyar szellem fajtisztaságának apostola – mond egy újabb népies költőnkéről: talán azért lett oly mély magyar költő, mert mint román származás, »a maga román mélyeit is használni tudja«. Voltaképp a néplélek nemzetközi vagy inkább nemzet előtti mélyeit »használja« (BABITS 1978: 617–618).

A mélymagyar mint hasonlat eszerint annyit jelent: az a „törzsökös” magyar, akinek kultúrája az ősi magyarságban gyökerezik, ugyanakkor a mélymagyarság nem a származáson múlik, hanem egyfajta alkatot jelent (vö. MONOSTORI 2020: 31, illetve GYURGYÁK 2001: 566). Hogy ennek melyek a leírható attribútumai, talán leginkább az Ady kapcsán megfogalmazottak alapján ragadható meg. Eszerint a „mélymagyar” jellemzői a „komor, realista gondolkozó erő” (NÉMETH 1992c: 880); a magyar sorsnak mint küldetésnek a vállalása (NÉMETH 1992c: 881); a nyugati kultúra megrázkódtatást okoz a „mélymagyar” számára, mely által még inkább felszínre hozza azt, ami benne ősi (keleti) (NÉMETH 1992c: 881–882); a régi (azaz 18. század előtti) magyarság az „életforrása” (NÉMETH 1992c: 882–883); „fejedelmi ember” (szemben a „szellemi emberrel”) (NÉMETH 1992c: 883–884). Ezek tehát azok az alkati, „magyar vonások”, mely a mélymagyarokat, tehát Németh László saját kánonjának kiemelt alakjait jellemzi, s melyek hiánya – esszéjének logikája szerint – a hígmagyarok tulajdonságait meghatározza. Hogy ösztársadalmi kontextusban általában kiket sorol ebbe a kategóriába, a *Kisebbségben* című esszéből nem derül ki egyértelműen, ott leginkább a mélymagyarokkal szemben a felszínes, de „törzsökös” magyarokat jelöli, ők azok, akikkel az asszimiláció során a „jött-magyarok” összeolvadnak. Két évvel későbbi írásában azonban ettől eltérően definiálja a fogalmat: „Ezeket a vívódások nélkül [a kiegyezés után – Sz. Z.] asszimilált magyarokat s ami (ott, ahol nagy többségben vannak) a színmagyarságból is hozzájuk kopott, neveztem el én híg magyarságnak” (NÉMETH 1992a: 944). Ezen a ponton lesz fontos Németh László asszimilációról alkotott elképzelése.

Németh a 19. század kezdetétől két szakaszát különbözteti meg az asszimilációnak. Az elsőt arra az időszakra teszi, amikor az eredetileg német

etnikumú Pest-Buda a magyar irodalom központjává vált. Már ebben is „nemzeti veszélyt” lát, melynek következtében – mint írja – a „magyar irodalom negyven év alatt többet magyartalanodott itt, mint utána száz éven át” (NÉMETH 1992c: 849). Egy lappal később azonban a kiegyezés utáni asszimilációval összevetve mégis úgy látja, a 19. század első felének asszimilációját még a magyar szellem, a kultúra felemelésének szándéka motiválta, 1867-re azonban az a magyar szellem, ami a kiegyezés után meginduló gazdasági és társadalmi folyamatoknak, így az asszimilációnak is a kontrollja lehetett volna, megsemmisült. Az asszimilációt önmagában Németh nem tartja negatív folyamatnak, meghatározása tulajdonképpen ma is akceptálható álláspontot képvisel. Az asszimiláció mintájaként emlegetett Petőfi kapcsán jegyzi meg: „Az asszimiláns nemcsak kap, hanem hoz is. Nemcsak ő asszimilálódik, hanem a befogadó nép is megszerez, asszimilál valamit, ami odáig nem volt meg benne” (NÉMETH 1992c: 856). Esszéjének legkritikusabb pontja azonban véleményem szerint éppen az, amikor az asszimiláció módját és kritériumait megfogalmazza. Már maga a harci metaforika is áruklodó, amivel az 1880-tól jelzett felemelkedést leírja: „Egy idegentől megszállt várba szegényen, egyenként lopták be magukat, hogy Ady nagy nemzedékében krátert nyissanak a mély-magyarságnak, s a birtokukba vett városból kezdjék visszahódítani az országot” (NÉMETH 1992c: 875). Ebben a metaforahálóban azonban nem lehet az asszimiláció pozitívumait kifejezni, viszont megfelelően működik a társadalmi-kulturális folyamatok vélt negatívumainak leírása: „A mi asszimilánsaink szerepe nem ott válik visszataszítóvá, ahol a vákuumba beözönlenek s azt mégiscsak kitöltik, hanem ahol elfoglalt helyeiket védve a feltörekvő, ország-visszaszerző magyarok irtóivá lesznek” (NÉMETH 1992c: 877). Bár Németh is említ pozitív példákat az asszimilált zsidóság köréből (a *Kisebbségben* című esszében Sárközi Györgyöt, máshol Papp Károlyt), és kritikája ugyanúgy érinti a németek asszimilációjának korabeli kudarcát is, az általa javasolt társadalmi beolvadást úgy írja le, mint a „jött-magyaroknak” az „új magyar szellem” tisztasága, fölénye és elsősége általi alávetését. A magyarsághoz való tartozás kritériumaként azonban nem az anyanyelvet, a születési helyet vagy a családi leszármazást határozza meg, hanem azt a követelményt

fogalmazza meg, „hogy a maga fajtája magyarellenos hajlamait és alakultait megtagadja, s az igazi magyar szellem fennhatóságát kulturális és sorskérdésekben elismerje” (NÉMETH 1992c: 900).

Mivel Németh a nemzethez tartozásnak sem nyelvi, sem territoriális, sem genetikai kritériumait – tehát azokat, amelyek a statisztikai vagy a jogi eljárások alapjait képezhetik – nem fogadja el, ezért indokolnia sem kell, hogy mi alapján állítja szembe a „jött-magyar” „többséget” a magyar „kisebbséggel”. Monostori Imre Németh László „kisebbségben-tudata” mögött a második világháború előtti német fenyegetést és a nemzeti jelleg felmorzsolódásától való félelmet feltételezi (MONOSTORI 2005: 36). Véleményem szerint azonban ezen a ponton másról van szó, mint „faji szorongásról” (NÉMETH 1992c: 881), és pontosan látja ezt *Pajzzsal és dárdával* című vitacikkében Babits is: „A cím nem szerénységet fejez ki; ellenkezőleg! Kisebbségben lenni gögöt jelent, legalább a szerző szótárában, aki szerint, úgy látszik, a magyar kultúra és irodalom egész újabb történetén át mindig a kisebbségnek volt igaza. A kisebbség göggel, támadólag és szinte terrorisztikusan lép itt föl, amint ma a politikában is divat. Kizárólagos jogot formál ítéletre és igazságra” (BABITS 1978: 602). A „jött-magyar” és hígmagyar többséggel szembeállított magyar *kisebbség* alatt Németh az esszé logikájából következően csak a „mélymagyarokat” érti, és nyilvánvalóan azt az írőcsoportot, amely „az ötödik rend, a parasztság képviselőjét az irodalomban megteremtette. Ez törte meg a háború utáni ízlés-anarchiát, s parancsolt új klasszikus ízlést nemzeti klasszikusaink és népköltészetünk szellemében. Ez indította meg Magyarország és a magyarság felfedezését. Ez merte vállalni a kelet-európai kis népek sorsszerű testvériségét. Ez alakította át a Nyugat-kor tisztára irodalmias műveltségét a helyhez szabott, sorsnéző műveltséggé. Ez akasztotta a magyar szellemet a »mítosz említi«-re” (NÉMETH 1992c: 902). Bár Németh nem nevezi meg, de ebből a leírásból egyértelmű, hogy a népi írók csoportjáról van szó, az esszében kinyilatkoztatott kisebbségtudat tehát éppen ennek a csoportnak (és feltehetően magának Némethnek) a magyar szellemi élet újjászervezésére, a magyar hegemonia visszaszerzésére való kiválasztottság-tudatát fejezi ki. Véleményem szerint erről szól a *Kisebbségben*.

Németh irodalomtörténeti arcképcsarnokában a közelmúlt áttekintése során Babits is kap egy miniprotrét. Annak okát, hogy Osvát halála után a *Nyugat* Móricz és Babits szerkesztésében „meddő” maradt, leginkább utóbbi hibájának tudja be, akinek műveltségét „szervetlen filozopterin egyetemes”-nek, kedvelt metaforájával „gyökértelessé” minősíti, Babitsnak ugyanis szerinte a „magyar irodalom mély éréhez bámulatosan kevés érzéke volt” (NÉMETH 1992c: 898). Más szóval: Babits is „hígmagyar”, aki ráadásul a Baumgarten-díj kurátoraként a fiatal tehetségek iránti féltékenységével együtt túlzottan nagy hatalomra tett szert a magyar irodalomban. Ezért történhetett az, hogy „a magyar szellem – mint írja – a *Nyugaton* kívül mozdult meg” (NÉMETH 1992c: 898), s így jut el az esszé gondolatmenete a kisebbségbe szorult népiekhez. Babits feltehetően nemcsak a téma aktualitása (ekkorajt írja a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* kötetbe a *Magyar jellemről* című tanulmányát) és a Németh által kifejtett gondolatokkal szembeni elvi averziója miatt reagált a *Kisebbségben*-re, hanem ez a személyes vonatkozás is hozzájárult az esszé éles kritikájához, de ez a kettő valójában nem is választható el egymástól.

Babits írása erős ironikus felütéssel határozza meg saját vitapozícióját: „Hitviták korát éljük, mint valaha Magyar és Pázmány idején; egymás hitében keressük az »országban való sok romlások okait«! Amit egyikünk imád, a másik elégeti; különös eretnokségek támadnak, s legdrágább szentképeinket jelölik máglyára” (BABITS 1978: 602). Ezekkel a kezdőmondatokkal Babits nemcsak kettejük különböző felekezeti preferenciáit teszi meg az elvi szembenállás alapjának, de vitájukat is abba a korszakba helyezi vissza, mely Németh esszéjében a „mélymagyarság” egyik ősforrása, s melyhez szerinte Babitsnak kevés érzéke van. A felekezeti indexnek ez esetben tehát összetettebb jelentése van, egyértelműen nem életrajzi referenciát jelöl, hanem a szemléletmódok eltéréseit teszi láthatóvá. Bár Németh számára a mélymagyar kultúra alapzatát a 16–17. századi protestantizmus jelenti, ennek ellenére Szekfű katolikus történelemszemléletének kritikája során igyekszik magától elhárítani az életrajzilag értett protestantizmus gyanúját (vö. NÉMETH 1992c: 894). Babits számára szintén nem az így felfogott katolicizmus volt a fontos, hanem

az irodalom- és világszemléletében már kezdetektől fogva megragadható és a húszas évektől megvallott egyetemességigény kinyilvánítása miatt, szemben a partikulárisként felfogott protestantizmussal. Mindazonáltal az életrajzi referencia érvrendszerben való szerepeltetése lényeges különbséget mutat a két író esetében: míg több mozzanatot idézhetnénk arra vonatkozóan, hogy Németh éppen ennek ellenére formálja saját koncepcióját a mély- és hígmagyarságról, Babits, aki érzékenyen tiltakozik az ellen, hogy a neve alapján „jött-magyaroknak”, tehát asszimilánsnak tekintsék, saját vármegyei nemes őseire is hivatkozva a magyar kultúra eredetét a nemesi kultúrában látja, szemben a mélymagyarság gyökeit a paraszti kultúrában felfedező Némethtel. Ez az egyik lényegi nézetkülönbség köztük.

Babits alapvetően tévesnek tartja a *Kisebbségben* kérdésfeltevését és a módszert, ahogy az általa egységesnek tekintett magyar irodalmat Németh bizonytalan és bizonyíthatatlan szempontok, állítások szerint híg- és mélymagyar kategóriákba osztja, de – ahogy azt már fentebb idéztem – leginkább azt az ítélkező pozíciót bírálja, mely alapján Németh bizonyos írókat hígmagyaroknak, míg másokat mélymagyaroknak bélyegez: „Önkényes és öntetszelgő játék!” – állapítja meg (BABITS 1978: 614).

Babits és Németh László gondolkodásmódja két lényeges ponton kerül még szembe egymással: egyrészt a magyar kultúra európai kultúrában elfoglalt helyének, világirodalmi összefüggéseinek és kapcsolatrendszerének értékelésében; másrészt az emögött feltételezhető magyarság-tudatban. A Németh által megfogalmazott kisebbségben-tudatot Babits Szekfű Gyula *Harmadik nemzedékének* 1934-es újrakiadásához csatolt *Ötödik könyvben* kifejtett kismagyar-koncepció felől értelmezi, és mint ilyet „öncsonkítás”-nak minősíti. Szekfű szerint a magyar nép története során folyamatosan keveredett más népekkel, ezért eleve problematikus szerinte „egységes fajképet” alkotni és mindazokat a hatásokat kiszűrni, melyek az asszimiláció során a magyar kultúrát formálták (SZEKFŰ 1989: 474–486). Szekfű ugyanitt egyértelműen állást foglal a fajbiológiai kutatásokkal szemben, s minden bizonnyal az ő hatására is válik Babits szemében Németh László a „magyar szellem fajtisztaságának apostolá”-vá.

A magyar kultúra ősforrásaiból táplálkozó mélymagyar kultúra koncepciójával szemben Babits a magyar kultúrát az európai szerves részének tekinti, és ebből a szempontból álláspontja megegyezik azzal, amit már az 1913-ban írt *Magyar irodalom* című esszéjében kifejtett, erre hivatkozik, ezt idézi a *Magyar jellemről* című írásában is. A „szellem exogám” – állapítja meg 1939-ben, azaz minden nemzeti kultúra, tehát a „nagy irodalmak” is ki vannak téve külső hatásoknak, másrészt viszont kultúrát a semmiből nem lehet csinálni, ezért Kazinczyék kulturális reformjai is a régi kultúra alapjain történtek. Németh kismagyar-koncepciójából fakadó kultúrafelfogásával szemben Babits sokszínű és receptív kultúraeszményt állít: „A magyar kultúra legbensőbb lényegében sokszínű, tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magába olvasztó; különböző fajok lelki hozadékát egységesítő; messze horizontokat átölelő” (BABITS 1978: 617). Az asszimiláció éppen ezért nem jelent problémát vagy veszélyt Babits irodalomfelfogásában.

Ennek a *Nyugathoz* tartozó nemzeti-kulturális karakternek a kialakulását Babits Szent Istvánhoz köti. Nem ok nélkül jegyzi meg tanulmányában Vári György, hogy bár úgy tűnhet, Babits vitacikkében a történetileg változó nemzetkoncepció híveként antiesszencialista álláspontot képvisel, valójában azonban maga is esszencialista nézeteket vall. „Tehát egy alkalommal változott meg kultúránk természete, Szent Istvánnal, attól fogva nem változhat” – írja Vári (VÁRI 2008: 90). Babits számára azonban a magyar kultúrát Szent István óta jellemző és egyben európai karakter a külső hatások befogadására való nyitottság, az asszimilálóképesség, mely a magyar kultúra folyamatos megújulásának is az alapja. Babits irodalomfelfogásának valódi korlátját véleményem szerint a túlzott Nyugat-Európa-központúság jelenti, mely – s Németh koncepciójával szemben ez is világossá válik – eleve leértékeli a környező kelet-európai népek kultúrájával való termékeny interakció jelentőségét és lehetőségét: „Ugyanakkor, mikor szellemünket szűzen akarnók tudni minden idegentől s mintegy fajilag megtisztítani: egyúttal azt is kívánjuk, hogy ez a szellem mégis folytonos kölcsönhatásban legyen apró, idegen fajú népek szellemével, kik véletlenül szomszédunkban laknak, de szellemi kultúránk kialakulására eddig kultúrájukkal alig volt befolyásuk? Ugyanakkor, mikor

megbélyegezzük a német és nyugati hatás asszimilálását, örömmel fogadjuk a balkánit, mely számunkra százszor idegenebb?” (BABITS 1978: 620). Mindent egybevetve azonban még kérdésként megfogalmazva is túlzásnak érzem azt sugallni, hogy Babits írásában „a revizionista, birodalmi államnacionalista eszme hangját” hallanánk, noha tény, hogy Babitsra hatottak Szekfű bizonyos tézisei, ez azonban csak azok számára lehet meglepő, akik nem ismerik a költő és a történész személyes kapcsolat-történetét.

Grezsa Ferenc szerint Németh esszéjében a hígmagyar és a mélymagyar esztétikai értelemben nem jelent értékítéletet, azonban ő is érzékeli, hogy etikailag kirekesztő kategóriákat alkot meg velük Németh (GREZSA 1985: 61), mely alkalmas a magyar írók és költők nem irodalmi szempontú kategorizálására, s mindezt egy olyan írói mozgalom szellemi vezetőjeként teszi Németh, ami kimondottan irodalmon kívüli, heteronóm szempontok szerint alakítja ki saját programját. Nemcsak az effajta kategorizálás előtörténete, hanem a mély- és hígmagyar fogalompár utóélete is bizonyítja ennek a gondolkodásmódnak a problematikusságát. Emellett Németh és Babits vitája a magyar irodalomról és általában a kultúráról alkotott nézetek két szembenálló pólusát képviseli: a keleti kötődésű, de a belső fejlődés elvét valló és a nyugati orientációjú, a magyar kultúra receptív jellegét hangsúlyozó kultúrafelfogások ma is élő konfliktusát.

KIADÁSOK

BABITS Mihály 1978. Pajzssal és dárdával. In BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok*. 2. kötet (kiad. BELIA György). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 602–621.

NÉMETH László 1934. Ember és szerep. *Kalangya*, 1, 39–47.

NÉMETH László 1992a. Faji hibáinkról. In NÉMETH László: *A minőség forradalma*. 2. kötet. Püski Kiadó, Budapest, 924–935.

NÉMETH László 1992b. Fantomok ellen: A 'Kisebbségben' védelme. In NÉMETH László: *A minőség forradalma*. 2. kötet. Püski Kiadó, Budapest, 911–923.

NÉMETH László 1992c. Kisebbségben. In NÉMETH László: *A minőség forradalma*. 2. kötet. Püski Kiadó, Budapest, 843–910.

IRODALOM

- GREZSA Ferenc 1985. *Németh László háborús korszaka: 1938–1944*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- GYÁNI Gábor 2013. Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában. In GYÁNI Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 252–278.
- GYURGYÁK János 2001. *A zsidókérdés Magyarországon: Politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest
- MONOSTORI Imre 2005. *Németh László esszéírásának gondolati alaprégei*. Kortárs Kiadó, Budapest
- MONOSTORI Imre 2020. Szabó Dezső, az 'Útmutató': Németh László Szabó Dezső-képének változásai (1926–1968). In MONOSTORI Imre: *Kéve és kereszt: Kritikai rajzok*. Nap Kiadó, Budapest, 5–67.
- SZÉCHENYI Ágnes 1997. *Sznobok és parasztok: Válasz, 1934–1938: Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest
- SZEKFŰ Gyula 1939. Időszerű történeti munkák: Gyalóky Jenő, Miskolczy Gyula, Farkas Gyula, Illyés Gyula. *Magyar Szemle*, 3, 222–230.
- SZEKFŰ Gyula 1989. *Három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV–Maecenas Kiadó, Budapest
- VÁRI György 2008. Egy nevezetes vitáról, hetven év távlatából. *Holmi*, 1, 84–95.

JEGYZETEK

¹ „A magyaros magyarok, vagy »törzsökös magyarok« mozgalma, bár ránk kényszerített és átmeneti, de mégis nemzeti önvédelem, melynek tehát olyan elvi alapokat kellene adni, hogy a magyarság mai kétségtelen birtokállományát ne csökkentse ő maga is azáltal, hogy erőszakkal disszimilálja jó magyarok ezreit. Nem az én feladatomban itt pozitív javaslatokat tennem; hasznos volna, ha a mozgalom elvi alapját illetően független, józan és megvesztegethetetlen érzésű magyarokat kérdeznék meg, minők például Bethlen István gróf, Ravasz László, Horváth János, Babits Mihály, a fiatalok közt Németh László” (SZEKFŰ 1939: 229).

² Vö. „E röpirat tényleges teherterhelését azonban nem ezek a vitatható teherterhelések jelentik. Hanem a *történelmi szituáció* – közvetlenül a második zsidótörvény után vagyunk –, amelyben Németh László éles zsidókritikája megfogalmazódik és publikussá válik” (MONOSTORI 2005: 87).

³ „Ignotus érdemei nyilvánvalók; de a helyén másnak kellett volna állnia. »Megértette« hőseit, de más sorban élt, mint ők; nem volt-e könnyelműség rábízni húsz éven át a magyar tehetségekre szóló sors magyarázatát? [...] Egy helyére szorított és képességei és problémái irányában bontakozó magyar zsidó irodalmi (!) szerencse; egy ránk burjánzó, bennünket is elhamisító zsidó magyar irodalom: csapás” (NÉMETH 1934: 46). Németh László Hatvany Lajossal és Ignotussal folytatott vitájáról lásd bővebben: (SZÉCHENYI 1997: 149–152).

⁴ Ehelyütt nincs lehetőség kitérni részletesen Németh László már a kortárs recepcióban rendre felmerülő antiszemitizmusának kérdésére. Némethnek a magyarországi zsidóságról, a zsidó sorsközösségről alkotott igen összetett és időnként önmagának is ellentmondó elképzelései azonban véleményem szerint nem csak „rossz mondatai” miatt adhatnak alkalmat arra, hogy a életművének hatástörténetében antiszemita gondolatok hivatkozzák

alapjai legyenek. A maga részéről leginkább Gyáni Gábor álláspontjával értek egyet: „Az abszolút kulturális tartalmak változatlanóságát, történelmi állandóságát posztulálva, majd kikiáltva a modern (a polgári és nemzeti) társadalmi folyamatok normatív szabályozójának, vérszesen közel kerül az író a német eredetű völkisch-népiségtörténeti gondolatrendszerhez, amely kedvező táptalaja volt a náci faji ideológiának. Mely utóbbi messze nem azonos persze Németh felfogásával. Németh ugyanakkor szintén és gyakran él a biológiai retorika és metaforika használatával, amelynek a faj (mint közösség) a legfőbb referenciája; a faj (etnikum) elviekben történeti entitás ugyan, végső lényegében azonban a történelmen kívüliként vagy fölöttiként elgondolt nép idealizálása” (GYÁNI 2013: 261).